

Jan Gancewski

Dążenia do uporządkowania stosunków w zakonie w Prusach Krzyżackich w świetle protokołów powizytacyjnych z II połowy XV i początku XVI wieku

Echa Przeszłości 6, 31-39

2005

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Jan Gancewski

Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych
UWM w Olsztynie

DAŻENIA DO UPORZĄDKOWANIA STOSUNKÓW W ZAKONIE W PRUSACH KRZYŻACKICH W ŚWIETLE PROTOKOŁÓW POWIZYTACYJNYCH Z II POŁOWY XV I POCZĄTKU XVI WIEKU

Rozpatrując tytułowe zagadnienie musimy przede wszystkim mieć świadomość specyfiki funkcjonowania korporacji zakonnej, jaką był zakon krzyżacki oraz czasu i miejsca jej działalności – a także w szerszym aspekcie – epoki w jakiej przyszło wówczas żyć i działać, nie tylko temu zakonowi, ale również innym korporacjom i społeczeństwom ówczesnego świata. To z kolei wskaże nam chociaż w części przyczyny podejmowanych przede wszystkim przez wielkiego mistrza i jego najbliższych współpracowników działań reformatorskich, ich zakresu, sposobu wprowadzania oraz kogo i w jaki sposób najbardziej one dotyczyły.

Z drugiej strony musimy wskazać na zakres merytoryczny ówczesnych dokumentów i akt, dotyczących tego problemu. Były to przede wszystkim protokoły z ówczesnych ośrodków administracji zakonnej (inwentarze pomieszczeń zamkowych), sprawozdania z wizytacji podejmowanych na polecenie wielkiego mistrza, ale również plany reformy skarbowo-majątkowej oraz prawnej¹

¹ *Visitationen im Deutschen Orden im Mittelalter*, Teil II 1450–1519 (cyt. dalej: *Visitationen II*); hrsg. v. M. Biskup u. I. Janosz-Biskupowa, unter der Redaktion v. U. Arnold, Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Band 50/ II; Veröffentlichungen der Internationalen Historischen Kommission zur Erforschung des Deutschen Ordens, Bd. 10/ II, hrsg. im Auftrag des Vorstandes von U. Arnold unter der Patronanz des Deutschen Ordens, s. 266–271, nr 233, jako szczególnie istotna „instrukcja” dla omawianego tematu. Zob. także: M. Biskup, *Plany reformy zakonu krzyżackiego w Prusach z 1492 roku*, [w:] *Prusy – Polska – Europa. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych. Prace ofiarowane Profesorowi Zenonowi Hubertowi Nowakowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, pod red. A. Radziwińskiego i J. Tandeckiego, Toruń 1999, s. 277–281, oraz szczególnie publikacja źródłowa z zasobów Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz (cyt. dalej GStAPK), s. 281–285. Próba reformy skarbowej wewnątrzzakonnej z 1492 roku, która się nie powiodła.

i jego instrukcje do przeprowadzania tychże wizytacji, zarówno dla wizytujących urzędników zakonnych, jak i dla tych osób, których wizytacja dotyczyła². Do tej grupy możemy zaliczyć również protokoły³ z przeprowadzenia tychże wizytacji, a także inne informacje⁴ i tzw. doniesienia z przeprowadzenia wizytacji lub innych czynności administracyjnych podczas wizytacji⁵, dotyczące interesujących nas zagadnień, jak w końcu również pełnomocnictwa udzielane przez wielkiego mistrza swoim urzędnikom na przeprowadzenie wizytacji⁶, zalecenia powizytacyjne⁷, zalecenia porządkujące⁸, listy polecające i memoriały od wielkiego mistrza lub jego kanclerza⁹ i inne.

Już w XV wieku obserwujemy zwiększenie liczby wizytacji pewnych ośrodków zakonnych w Prusach, szczególnie zaś przed rozpoczęciem wojny trzynastoletniej. O ile wcześniejsze wizytacje (np. z pierwszej połowy XV w.) zawierały przede wszystkim inwentarze (remanenty) po przeprowadzonych wizytacjach, tak już w okresie wzrostu napięcia politycznego pomiędzy Związkiem Pruskim a Zakonem (po 1440 r.) zaczęły się pojawiać coraz częściej zapisy, dotyczące sposobu administrowania państwem krzyżackim i związanymi z tym czynnościami. Z jednej strony było to uwarunkowane pogarszającą się sytuacją wewnątrzpaństwową, z drugiej samymi zmianami, które dokonywały się w teście korporacji oraz w mentalności członków Zakonu.

Pod koniec stycznia 1451 r. została wydana przez wielkiego mistrza Ludwiga von Erlichshausen instrukcja dla swoich wizytatorów, którzy mieli m.in. w Inflantach zwizytować podległe zamki¹⁰. Mówiła ona m.in.: *Item das men achtunge hab, ab unßers Ordens buch ouch uff allen hewssern sey, do covent sey und das men allewege noch unßers Ordens außweysunge uff denselben hewseren capittel halde, uff das dy bruder unses Ordens satzung, vasten und venien lernend und sich dornach halden moghen*. Jednoznacznie z powyższej zapiski wynika dbałość o przestrzeganie reguły zakonnej przez wszystkich członków konwentów. Z drugiej strony było to zapewne również dążenie do wewnętrznego uporządkowania stosunków w Zakonie w tym trudnym dla niego czasie, kiedy poddane miasta oraz część rycerstwa domagała się zdecydowanym głosem wypełniania prawa oraz coraz częściej odmawiała popierania polityki zakonnej w Prusach. Takie dostosowanie się do zaleceń instrukcji wielkiego mistrza oraz jego poleceń przekazywanych przez wizytujących konwenty urzędników krzyżackich, z pewnością mogło wpłynąć na scentrali-

² Ibidem.

³ Ibidem, s. 277, 287, w tym drugim przypadku, nie dotyczący bezpośrednio Prus lecz baliwatu koblenckiego.

⁴ Ibidem, s. m.in.: 250, 271, 278, 282.

⁵ Ibidem, s. np.: 193, 283

⁶ Ibidem, s. np.: 170, 179, 186.

⁷ Ibidem, s. np.: 294.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem, s. 241.

¹⁰ Ibidem, s. 14 n, nr 145.

zowanie zarządzania konwentami oraz zwiększenie posłuchu wśród rycerstwa zakonnego. Podobnych spraw (tzw. porządkujących), dotyczyły również dalsze trzy akapity tejże instrukcji, a mianowicie: *Item das dy bruder im capittel den brudern gevache vorkundigen und leßen, wy sy ire venien in der kirchen zcu allen tzeyten halden sullen und das man sy ouch dortzu halde, das sy sich dornoch fleysen, das sy ire venien eyntrechtliclichen halden*, oraz: *Item das eyn itzlich bruder sal seyn in seynem covent, wen man sich berichten sal zu festen*, lub także: *Item umbe ungewonliche cleyder, das men den bruder ire cleyder und sunderlich ire reytmel mache noch alder gewonheyt und nicht, das sy halp bloß geen*. Przytoczone powyżej zapisy wskazują jednoznacznie na konieczność przestrzegania reguł zakonnych oraz dbałość o rzeczy zgromadzone w konwentach.

Było to pewnego rodzaju wprowadzenie do instrukcji wizytacyjnych i samych wizytacji z przełomu XV i XVI w. oraz z pierwszych kilkunastu lat XVI stulecia. Wtedy to coraz częściej pojawiały się próby reformy wewnętrznej Zakonu, jak można sądzić na podstawie przytoczonych fragmentów instrukcji.

Prawdopodobnie około 1502 r. w kancelarii wielkiego mistrza Fryderyka von Sachsen została napisana instrukcja dotycząca sposobu przeprowadzenia wizytacji w Prusach w poszczególnych konwentach oraz kompleksach zamkowych i ośrodkach położonych w komturstwach, prokuratorstwach i pozostałych jednostkach administracyjnych Zakonu Krzyżackiego w omawianym czasie przez urzędników krzyżackich wielkiego mistrza. Instrukcja ta zawiera zwłaszcza kategoryczne zalecenia dla wizytatorów krzyżackich, w jaki sposób powinni przeprowadzać wizytacje i na jakie sprawy podczas ich trwania powinni zwrócić uwagę¹¹. W interesujących nas sprawach gospodarczych, w cytowanej instrukcji mamy do czynienia z kilkoma niezmiernie istotnymi zapisami badanego zagadnienia, które są charakterystyczne dla wskazanego okresu. Znalazł się tam m.in. zapis: *Item das keyn amptman gtrejde, welichere das sey, an erlewbnis verkauffen sall*, który jednoznacznie wskazuje na zakaz sprzedaży zboża przeznaczonego na późniejsze przetworzenie w młynach krzyżackich i m.in. aprowizację rycerzy krzyżackich¹². Takie zakazy, a z drugiej strony pozwolenia, pojawiały się już w I połowie XV w.¹³, ale ich wydawanie miało inne podłoże. Wówczas były one formą pewnego rodzaju zapłaty dla „wiernych sług Zakonu Krzyżackiego”, którzy służyli mu pomocą w różnych sytuacjach, także tych związanych z gospodarką krzyżacką, lub wprost pewną formą zakamuflowanego przekupstwa i chęcią zyskania dodatkowych sprzymierzeńców i popleczników np. wśród mieszczan wielkich miast

¹¹ GStAPK Berlin-Dahlem, XX Hauptabteilung, Ordens Folianten (cyt. dalej OF), nr 133; *Visitationen II*, s. 266–271, nr 233.

¹² OF 133, k. 1v.

¹³ Z.H.Nowak, *Zezwolenie wielkich mistrzów zakonu krzyżackiego na wywóz zboża z Prus w latach 1421–1422*, „Zapiski Historyczne TNT” w Toruniu, Toruń 1979, t. 44, z. 4, s. 125–134.

pruskich. Natomiast te, które pojawiają się w XVI w. były spowodowane trudnościami gospodarczymi i finansowymi Zakonu, a przez to również pojawiającymi się brakami w aprowizacji konwentów zakonnych. 27 października 1518 r. prokurator Wilhelm von Schaumberg z Barcian pisał z liście do wielkiego mistrza Albrechta Hohenzollerna von Ansbach o występujących w jego prokuratorstwie trudnościach ze zbożem i jego sprzedażą¹⁴. Z terenu prokuratorstwa został ustanowiony wówczas zakaz wywozu zboża oraz jego dodatkowy skup, z zapasów wówczas jeszcze nie wywiezionych¹⁵. Podobne wydarzenie miało miejsce 9 listopada 1518 r., o czym możemy się dowiedzieć z listu rady miasta Nidzicy skierowanego do wielkiego mistrza zakonu¹⁶. Wniosek z tego nasuwa się dwojaki. Po pierwsze istniały trudności w zaopatrzeniu w zboże niektórych konwentów krzyżackich, ale z pewnością była to również przezorność ze strony wielkiego mistrza, biorąc pod uwagę planowaną przez niego wojnę z Polską (która miała miejsce – jak wiadomo – w latach 1519–1521). Tego wszystkiego mieli wizytujący zamki urzędnicy przestrzegać i kontrolować postępowanie zgromadzonych w konwentach rycerzy i księży zakonnych¹⁷.

Innym razem w cytowanym wyżej źródle z początku XVI w. spotykamy zapis: *Item das keyn amptman an erlewbnus kobeln von der grossen stud vergeben sall*, który to przepis zakazuje oddawania (sprzedawania dla własnych korzyści lub przeznaczania na rzeź przez jakiegokolwiek urzędnika krzyżackiego) kobył, które są podporami stada i mogą przyczynić się w przyszłości do jego powiększenia¹⁸. W tej samej instrukcji czytamy również: *Item das eyn itzlich amptman den nutz von mulen, hofen, pflugkorn und ander notzung an gerichten, vischerreyen, honig, bibern, ottern, mardern und wie es sey genant, allenthalben in die rechnung brengen und die bruder, weliche yme zugegeben werden, ein gentlich wissen loße haben*¹⁹. Ta ostanía z kolei zapiska wskazuje na to, że wielki mistrz i jego urzędnicy, kontrolujący poszczególne konwenty, będą wszystkim braciom wdzięczni za to, żeby wszyscy korzystający np. z młynów lub innych urządzeń krzyżackich w folwarkach podawali to do wiadomości wizytatorom, nie ukrywając niczego i by każdorazowo zapisywali zasób swojego inwentarza (gospodarczego) i zapasów w inwentarzach i prowadzonych rachunkach. W swojej istocie dotyka ta informa-

¹⁴ GStAPK Berlin-Dahlem, XX Hauptabteilung, Ordensbriefarchiv (cyt. dalej: OBA), nr 22 166, k. 1, 1v; por. nr 22 236, mówiący o zasobach zboża na zamku w Barcianach oraz na podległych terenach prokuratorstwa barciańskiego, w liście prokuratora krzyżackiego Wilhelma von Schaumberg do wielkiego mistrza zakonu z 28 grudnia 1518 r., k. 1.

¹⁵ Ibidem, k. 1v.

¹⁶ OBA, nr 22 179, k. 1, 1v.

¹⁷ Por. przypisy poprzednie, dotyczące tego zagadnienia, a umieszczone wyżej, Reg. Fol., *Visitationen II*, s. 266n: *Die Visitatoren sollen sich streng nach Ordensrecht verhalten*. (Wizytatorzy powinni się zachowywać ściśle według prawa zakonnego – tłum. autor, oczywiście podczas przeprowadzanych wizytacji)

¹⁸ OF 133, k. 1 v.

¹⁹ Ibidem, k. 1 v.

cja z pewnością jeszcze innego problemu, który krył się za tym zapisem, istniejącego przy tym w wielu konwentach, a mianowicie malwersacji towarowych bądź też finansowych i dodatkowo niedokładnego rozliczania podatku (np. płóżnego), czy też opłat pobieranych za prowadzone usługi (np. mielenie mąki w młynach krzyżackich) i niewpłacanie uzyskanych tą drogą kwot pieniędzy do kasy zakonnej oraz niewykazywanie ich w prowadzonych księgach przychodów.

W innym miejscu cytowanej wyżej instrukcji spotykamy zapis następującej treści: *Item das die bruder sich zu wirtschafft als zu tentzen und kyndelbir zu reithen vormeiden. Es war dan so eyn erlich stell, dennach sal man wilde bruder doheyme lassen bleiben, uff das unserm Orden spot ader schande doraus entstehe*²⁰. Ta z kolei informacja dotyczy problemu niesubordynacji i unikania pracy przez braci zakonnych i sankcji z tego wynikających, które powinny dotyczyć zakonnika z racji takiego postępowania. Zakonnik taki – co wynika z treści zapiski – powinien był pozostać w zamku i nie narażać Zakonu na szyderstwo albo też inne cierpienie z powodu swojego zachowania, poza murami zamku. To świadczy, że istotnie Krzyżacy wiedli coraz swobodniejszy styl życia, zbliżony w wielu przypadkach do świeckiego, z pewnością bardziej zdecentralizowany i niekorporacyjny niż to miało miejsce np. w pierwszej połowie XV w., a swoim zachowaniem odbiegali daleko od obowiązujących ich – cały czas – reguł zakonnych. Oczywiście trudno z tego powodu wyciągać jeszcze dalej idące wnioski, ale z pewnością jesteśmy świadkami walki z postępującym w Zakonie zeświecczeniem oraz odejściem od pracy na rzecz ogółu Zakonu i jego członków na korzyść partykularnych interesów. Znajduje to potwierdzenie w zamieszczonym, w cytowanej instrukcji, pewnego rodzaju podsumowaniu spisanych wskazówek, pouczeń, wskazań i nakazów: *Item wie sich der amptman Ordenssatzung halde, und ab er eynige bruder wuste, der zu schanden ader schaden dem Orden wider die drey stucke, als keuschheit, ghorsam und an eigenschaft sich halt, das sold uir uns bey gehorsam von eurn obersten und brudern sagen und nicht vorschweigen, es sey, wo ir wist, das dem Orden nicht zu schaden ader vor acht kome*²¹. Staje się zatem oczywiste, że zakonnicy muszą przestrzegać reguł zakonnych, a jeżeli im o tym tak często przypominano, musiało dochodzić do licznych przypadków łamania zasad życia zakonnego. Tu zasadniczą treścią tej części informacji staje się wskazanie na konieczność podtrzymywania czystości, posłuszeństwa członków Zakonu oraz utrzymania jedności korporacji. Z drugiej strony istotnym staje się również zapis o stwierdzeniu posiadania wiedzy przez członków Zakonu o innych współtowarzyszach, którzy nie przestrzegaliby reguł zakonnych. Może to wskazywać na większą skalę problemu i brak możliwości ze strony wizytatorów zakonnych usunięcia wszystkich nieprawidłowości podczas przeprowadzanych wizytacji. Takie spostrze-

²⁰ OF 133, k. 1 v.

²¹ Ibidem, k. 2 v.

zenie potwierdza również dalsza część analizowanej instrukcji: *Item ab eyn bruder in diesen artickeln strefflich wurde bfunden, den sol man mit hertlicher bus davon halten*²². Odwołanie się w tym wypadku do karności członków korporacji zdaje się przypominać im o obowiązku zachowania zasad zakonnych, a z drugiej strony o możliwości poddania ich karze, w przypadku gdyby nie pamiętali o regule zakonnej i płynących z niej zasadach życia zakonnego.

Próby zapobieżenia tendencjom pogłębiającego się zeświecczenia Zakonu obserwujemy analizując drugą część cytowanej wyżej instrukcji z początku XVI w. Zostało tam zawartych szereg zapisów o księżach zakonnych i ich powinnościach. I tak np. istnieje tam informacja o treści: *Item das die priesterbruder acht haben auff die leyhebruder, ab sie ir gebiet konnen und das sie zu allen zzeiten vor das Salve Regina zwey Ave Maria bethen*. Oraz dalej: *Item so man cappittel helt, das die pristere sowoll als die leyen ire zulassen mentel anhaben. Item das eyn ytzlicher bruder seyn scholt, welche man yme schuldig ist, auch was er schuldig ist, bekenne. Item das eyn itzlicher bruder seyn mentel anhave, wen er in die kirchen gehet aber in die stadt*. Cztery artykuły przytoczonej instrukcji wizytacyjnej poruszają dwie podstawowe sprawy. Przede wszystkim nakazane dni święć i modlić się, używając odpowiednich modlitw, a przede wszystkim przestrzegać obowiązkowego stroju zakonnego, jeżeli wychodzi się poza mury zamku i swojej kaplicy. Ksiądz krzyżacki powinien nosić szaty zakonne również wtedy, jeżeli wybiera się do kościoła, bądź kaplicy zamkowej. Dzisiaj wydaje się to oczywiste, ale w czasach postępującej sekularyzacji życia zakonnego na początku XVI stulecia takie oczywiste widocznie to nie było. To pozwala wnioskować o wysoce prawdopodobnym odejściu części duchowieństwa krzyżackiego od reguł i zasad życia zakonnego, ale również od identyfikowania się z tą korporacją zakonną w ogóle.

Trzeba zwrócić w tym miejscu uwagę na jeszcze jeden rodzaj informacji, zawartych w cytowanej instrukcji z początku XVI stulecia, a związanych z gospodarką sensu largo: *Item das allen harnisch, buchsen, polver, gtreide, mit bsatzt und umbesatzt angezeichent werde mit allersampt haußnottorff*²³, jak również na informację: *Item das man die buchere und harnisch von den vorsterben brudern in gutte vorwarung brenge, nemlich die bucher in eyne lieberey im haus vorschaff und die gemeynen bruder harnisch bey den heusern bleyben und angtzeichent werde*²⁴ lub w końcu: *Item das eyn itzlicher amptman seyn haus mit essen, trincken, korn, polver, gwere noch aller notorfft und was dortzu dynet, bspeiße*²⁵. Powyższe wzmianki wskazują jednoznacznie na konieczność zwrócenia uwagi na dbałość o wspólne dobro materialne, z którego rycerze korzystają na co dzień; tym bardziej, im bardziej jest ono

²² Ibidem, k. 2 v.

²³ Ibidem, k. 1 v.

²⁴ Ibidem, k. 2

²⁵ Ibidem, k. 2

cenne (np. uzbrojenie, książki i artykuły spożywcze, przechowywane w zamkowych spiżarniach) oraz na to, że jest to dobro wspólne, należące również do innych zakonników w korporacji, tak jak np. zbroja po zmarłym bracie ryce-rzu. Ostatnia informacja mówi o tym, że każdy członek Zakonu powinien dbać o zgromadzenie odpowiedniej ilości zapasów produktów spożywczych na zamku oraz, że powinno ich być w każdym czasie pod dostatkiem. Te ostatnie informacje świadczą również o konieczności dyscyplinowania zakonników w konwentach i zwracania im uwagi oraz przypominania, że żyją we wspól-nocie oraz że gromadzone dobro jest przeznaczone dla wszystkich, nie tylko dla tego, który szybciej po nie może sięgnąć, jak np. po zbroję zabitego współtowarzysza, czy też po zgromadzone w spichrzach zboże. To nasuwa nam wniosek o postępującej decentralizacji struktury zakonnej, rozluźnianiu więzów zależności administracyjno-zakonnej i próbach zapobieżenia przez wielkiego mistrza pogłębianiu się tego zjawiska.

Powyższe wzmianki wskazują również jednoznacznie na trudną sytuację ekonomiczną Zakonu w Prusach. Instrukcja nie precyzuje, jakiego zasięgu terytorialnego dotyczy, ale z przeprowadzonych później na jej podstawie wizytacji, z wykorzystaniem poleceń w niej zawartych, możemy z całą pewnością stwierdzić, że obejmowała ona również tereny graniczące z Mazowszem. Tak można powiedzieć m.in. z tego względu, że po wydaniu niniejszej in-strukcji w kolejnych kilku latach, a szczególnie po 1505 r. doszło do szczegó-łowych wizytacji w większości zamków w ówczesnych Prusach Krzyżackich, czego dowodem są chociażby powszechnie występujące inwentarze z lat 1507–1508, sporządzone również dla wspomnianych ośrodków.

W tym wypadku trzeba poprzeć pogląd L. Dralle, który mówi, że sytuacja Zakonu po wojnie trzynastoletniej nie była najlepsza²⁶. L. Dralle badał tę sytuację jednak tylko do 1497 r. Zdecydowane przesilenie i kryzys gospodarczo-ekonomiczny – jak się wydaje – nastąpiły nieco później, na przełomie XV i XVI w. lub też na początku XVI w., o czym świadczą wyżej przytaczane reformatorskie zabiegi Krzyżaków i sam stan zapasów w ośrodkach gospodarczych zakonu krzyżackiego w tamtym czasie. L. Dralle pisze, że zły stan gospodarki po wojnie trzynastoletniej utrzymywał się przez trzydzieści lat²⁷. Wskazują na to również inwentarze kompleksów zamkowych i innych ośrodków gospodarczych Zakonu z tamtego okresu²⁸.

Z drugiej jednak strony należy zadać pytanie, co właściwie wpłynęło na taki a nie inny stan, nie tylko gospodarki krzyżackiej, ale również pozosta-łych struktur państwa krzyżackiego w Prusach i pojawienie się kryzysu

²⁶ L. Dralle, *Der Staat des Deutschen Ordens in Preussen nach dem II. Thorner Frieden. Untersuchungen zur ökonomischen und ständepolitischen Geschichte Altpreußens zwischen 1466 und 1497*, Frankfurter Historische Abhandlungen, hrsg. v. W. Gembruch, P. Herde, P. Kluge, W. Lammers, F. H. Schubert, K. Zernack, Bd. 9, Wiesbaden 1975., s. 13 in.

²⁷ L. Dralle, op. cit., s. 13 in.

²⁸ *Das Große Ämterbuch des Deutschen Ordens* (cyt. dalej: GÄB), hrsg. v. W. Ziesemer, Danzig 1921, passim.

korporacji i jej państwa? Wpłynęła na to chyba najbardziej sama struktura Zakonu i jej przeobrażenia wewnętrzne, zachodzące przede wszystkim pod wpływem zmian w mentalności członków Zakonu i coraz bardziej nieformalnych typach ich działalności, zarówno w sferze świeckiej i materialnej, jak również poza nimi. Część z nich z pewnością była symbolem szerszych zmian w społeczeństwie europejskim początku ery nowożytnej, ale większość wiązała się jednak z ogólną sytuacją Zakonu i brakiem możliwości lepszego zarządzania jego posiadłościami oraz bardziej zdecydowanego wpływania na samych Krzyżaków przez ich zwierzchników, z wielkim mistrzem i innymi najwyższymi dostojnikami na czele²⁹. Pomimo przedsięwzięcia wielu działań przez administrację wielkiego mistrza, szczególnie sytsematycznej akcji wizytacyjnej w podległych komturstwach i prokuratorstwach oraz chęci uprządkowania struktur wewnętrznych korporacji wobec dążenia do przywrócenia stanu wewnątrz Zakonu chociażby sprzed wojny trzynastoletniej, nie można było nie zauważyć nieodwracalnych zmian, jakim został poddany Zakon pod wpływem zmieniającego się nastawienia człowieka do życia i jego zadań nie tylko w Prusach ale i w innych częściach Europy. Postępujące zeświecczenie przyniosło również brak możliwości odbudowy zasadniczego trzonu korporacji jakim były dotychczas reguły zakonne oraz ścisła zależność zakonno-administracyjna w strukturze nie tylko samej korporacji, ale również zbudowanego przez nią państwa³⁰. Wielu zakonnikom było już bliżej do samodzielnej działalności świeckiej, jako kupcom, włodarzom czy też innym właścicielom ziemskim, niż posłusznym regułom zakonnym braciom rycerzom i duchownym.

Coraz częściej zakonnicy krzyżacy jawili się jako równi mieszczanom w swoich dążeniach zarówno gospodarczych jak i strictly kupieckich. Zakon jako korporacja przestał odgrywać rolę duchowną, stając się raczej organizacją zabezpieczającą doczesne dążenia zeświecczonej części duchowieństwa krzyżackiego oraz szlachty pochodzenia niemieckiego³¹, która widziała jeszcze w Prusach możliwość zbitcia kapitału osobistego i rodowego. Wybrani na odpowiednie stanowiska w administracji zakonnej komturowie i prokurato-

²⁹ W trakcie obrad II Kongresu Mediewistów Polskich w Lublinie w dniach 19–21.09.2005 r, autor artykułu przeprowadził dyskusję z prof. M. Dygo, której mottem przewodnim była sprawa prób reform w Zakonie Krzyżackim w drugiej połowie XV w. i na początku XVI w., ze szczególnym zwróceniem uwagi na plany reform, możliwości ich powodzenia oraz próby ich wdrożenia w życie zakonne. Dyskusja odbyła się w ramach sekcji: *Władza terytorialna i społeczeństwo w średniowieczu – na przykładzie państwa zakonu krzyżackiego w Prusach*, kier. sekcji prof. R. Czaja, nt.: *Ideologia władzy zakonu krzyżackiego w Prusach. Ortodoksja a reformy w Zakonie na przełomie XV i XVI w. na podstawie OF i OBA*.

³⁰ Świadczy o tym chociażby „nowy” styl życia członków XVI-wiecznego Zakonu: [...] *Am Sontag zu Fastnacht hatte der Haus-Comptur von Königsberg Wirthschaft zu Riesenburg, nahm eines Beckers Tochter Er hieß mit dem Nahmen Michel von Drahe, ein Heß aus der Wetterau; und ist der ander Ordens-Herr, der ein Weib nahm, Die Chronik Kaspar Platners, [w:] Scriptorum rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit* (dalej: SRP), Bd. 6, s. 258.

³¹ M. Biskup, G. Labuda, *Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach. Gospodarka-Spoteczeństwo-Państwo-Ideologia*, Gdańsk 1986, s. 475.

rzy, widzieli w tym bardziej możliwość rozwijania swoich własnych majątków, niż dbanie o interesy państwa zakonnego w Prusach. Zabiegi wielkich mistrzów miały podtrzymać egzystencję tego państwa i utrzymać jego możliwości skutecznego działania, tym bardziej że Zakon nie przestał myśleć o dalszych walkach z Królestwem Polskim, czego dowodem może być wojna pruska z lat 1519–1521.

Złożony konglomerat czynników i działań zewnętrznych i wewnętrznych doprowadził do przedłużenia życia okrojonego terytorialnie państwa krzyżackiego w Prusach, nie zapobiegł jednak wewnętrznym zmianom, a w konsekwencji dobrowolnemu podaniu się sekularyzacji i zakończeniu w ten sposób jego istnienia.

SUMMARY

At the turn of the 16th century, new tendencies appeared in Europe with respect to the development of societies and changes in their mentality. Most importantly, certain characteristic features indicated ongoing changes in the perception of reality and life in general, including its spiritual aspects, and well as a progressive secularisation and reformation trends inside the church. These changes naturally affected the Order of Teutonic Knights, which now faced a problem which threatened its very existence. The Order had to be reformed as a corporation and all attempts to decentralise its state administration had to be effectively opposed, because they were seen as the crucial element that could potentially destroy not only the Order, but also Prussia as a country.

In view of the above, the Order undertook a series of attempts to reform itself as an organisation by means of sorting out its internal relations. On the other hand, it also began relatively systematic efforts to increase the influence of central organs, including the Grand Master, on the whole structure of the Order, which was to result in restoring its homogeneity and increasing its corporate coherence. In order to achieve these goals, the Order took a number of measures to improve the existing internal situation. One of such measures was the introduction of inspections in administrative centres, such as commander's posts and magistrates, which were conducted systematically in the early 16th century by the Grand Master's envoys. Such envoys, apart from conducting inspections, also delivered the Grand Master's instructions that the Order's internal principles and the monastic code of conduct had to be observed, and the need to care for the common good was not to be forgotten.

This area of activity of the Order can be thoroughly analysed thanks to the materials gathered in *Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem* – especially in its Main Section no 20, and, most importantly, in *Ordensbriefarchiv* and *Ordensfolianten* archives.